

BERGEN KOMMUNE
MILJØ OG BYUTVIKLING

KULTURMINNEGRUNNLAG RÅDHUSKVARTALET

BYANTIKVAREN 2002

FORORD Kulturminnegrunnlag Rådhuskvartalet

Foreliggende kulturminnegrunnlag inngår i Byantikvarens arbeide med å kartfeste og sikre informasjon og kunnskap om det historiske by- og kulturlandskapet i Bergen kommune.

Kulturminnegrunnlagene er en integrert del av Bergen kommunes planlegging på kommune- og kommunedelsplannivå, og utarbeides også i forbindelse med konsekvensutredninger.

For reguleringsplaner innen det historiske Bergen, der man har særskilte kulturminneverdier, vil det være aktuelt å utarbeide kulturminnegrunnlag på reguleringsplannivå. Det foreliggende kulturminnegrunnlaget er utarbeidet i januar 2002 i forbindelse med reguleringsplanarbeidet for Rådhuskvartalet.

Målet med Kulturminnegrunnlagene er å sikre at informasjon om Bergens kulturminnemiljø benyttes som et underlagsmateriale i planarbeidet. Byantikvaren ber om at de blir brukt som grunnlag, og som en innfallsport til å fremskaffe ytterligere historisk informasjon, der dette er nødvendig.

Kulturminnegrunnlagene skal i sin helhet ligge som vedlegg til planmaterialet når saker fremmes for politiske behandling.

Kulturminnegrunnlaget for Rådhuskvartalet er utarbeidet av Miljø og Byutvikling, Byantikvaren ved spesialkonsulent Bjarte Gullachsen. Spesialkonsulent Rigmor Huus har laget kartene, og Bente Mathisen har ledet arbeidet.

Bergen 1. februar 2002

Siri Myrvoll
byantikvar

Bente Mathisen
spesialkonsulent

Innhold:	side
1. Arbeidsområdets avgrensning, topografi og tidlige historie	4
2. Kommunikasjonslinjer/ferdselsårer, gater, plasser	5
3. Historisk utvikling og bebyggelsesstruktur	7
4. Fredete, fredningsverdige og verneverdige bygg og anlegg	10
5. Konklusjon	17
6. Kilder	19
7. Kart	
1 Reichborns kart 1768	
2 Handbergs kart 1864	
3 Generalkart 1880	
4 Ferdselsårer, gater, plasser	
5 Middelalderske veifar og strandlinjer	
6 Kulturlag og arkeologiske registreringer	
7 Dagens situasjon	
8 Oversikt bygninger	

Forside: Muségaten mot Rådstuplass (fra G.Brosing)

1. Arbeidsområdet avgrensning, topografi og tidlige historie.

Arbeidsområdet for kulturminnegrunnlaget dekker de to kvartalene med det gamle og nye rådhuset. De tilstøtende gateløpene er tatt med, slik at avgrensningen blir som følger: Fra nordsiden av Allehelgens gate til sørsiden av Kaigaten, og fra vestsiden av Christies gate til østsiden av Peter Motzfeldts gate.

Fra Brannstasjonens nordre hjørne på kote 5.6, skrår området ned mot Lille Lungegårdsvann og Starvhusgaten/Kaigaten på kote 2.5. Gjennom tidene har akkumulasjon av kulturlag og nivellering, gjort området planere. Under det gamle rådhuset går en fjellrygg som blir avløst av leire-/grusmasser. Tidligere strandlinjer gjorde dette området til den eneste landfaste forbindelse mellom Nordnes- og Sydnes-halvøyene og resten av byen (kart nr.5).

I byens tidlige historie ble området først og fremst brukt som beiteland, og den eldste bygningen vi kjenner til med sikkerhet er Allehelgenskirken. Den middelalderske bybebyggelsen ser imidlertid ikke ut til å ha nådd sør for det gamle rådhuset på Rådstuplass. På den tiden kirken ble bygget, lå den på en relativt lav og smal landrygg mellom Vågsbunnen og Lille Lungegårdsvann. Denne ryggen ga den eneste muligheten til landverts forbindelse mellom byen og Nordnes- og Sydneshalvøyene, like til det ble bygget bro over Strømmen og Nygårdsbroen ble tatt i bruk i 1851. Det er langs "aksen" fra Nonneseter til Nordnespynten de fleste forhistoriske levninger innenfor bygrensen hittil er funnet. Det synes derfor åpenbart at det har gått ferdselsårer gjennom området allerede fra et tidlig tidspunkt. Kart over middelalderske veifar i Bergen antyder at det kan ha gått veifar fra Vågsbunnen via Allehelgenskirken over mot Nordnes og Sydnes (kart nr.5). I 1181, da vi vet at kirken fantes, og da den fikk hospital i 1276, hørte området til byens ytterkant. Byens administrasjonssentrum lå da på Nikolaikirkealmenning, med rådstue, kirke og torg etter kjent kontinentalt mønster.

Arkeologiske undersøkelser styrker antagelsen om at den middelalderske bybebyggelsen ikke strakk seg lenger sørover enn der hvor det gamle rådhuset nå står. De samme undersøkelsene viste spor etter menneskelig aktivitet, sannsynligvis tilbake til 1500-tallet.

2. Kommunikasjonslinjer/ferdselsårer, gater, plasser

Rådhuskvartalenes areal fyller omtrent hele bredden på den landryggen som bandt Nordnes- og Sydneshalvøyene sammen med resten av byen. Dette sannsynliggjør at det har gått veifar gjennom området. På kart nr.5 er det tegnet inn antatte og sikre middelalder-veifar gjennom området, sammen med strandlinjer fra ca. år 1000 og 1200. På kart nr.6 er det lagt inn kulturlagstykkelser og arkeologiske registreringer.

Det er kjent at Allehelgenskirken hadde kirkegård, men plassering og størrelse er ukjent. Området mellom Sentrum Folkets Hus og Manufakturhuset kan imidlertid ha vært en mulig lokalisering. Dette området har opp gjennom tidene ligget delvis bebygget, men det ser ut til at visse deler av området har forblitt ubebygget. Disse stedene kan ha arkeologisk funnpotensiale. Av de historiske kartene fremgår det at disse arealene var ubebygget mark eller hager, et viktig landskapstrekk i bybildet. I et så sentralt bystrøk er det svært sjelden at såpass store arealer etter alt å dømme har fått stå ubebygget over så lang tid.

Sikre opplysninger om den videre utviklingen i området får vi først i etterreformatorisk tid, med anleggelsen av Rådhusplassen i 1550-årene. Dette var en steinsatt plass, anlagt som et resultat av en bevisst byutvikling. Det er en sentral byplass, som med sine nærmere 450 år er ett av våre eldste byrom. Av 1864- og 1880-kartene (kart nr.2 og kart nr.3), ser vi at Rådhusplassen, nå Rådstuplass, omfattet den nordre enden av Christies gate og den vestre enden av Allehelgensgate. Dette sammenfaller med Reichborns kart (kart nr.1) og et kart av Peter Jacob von Wilster fra tidsrommet før 1702-brannen. Dagens Rådstuplass med tilstøtende gategrunn, tilsvarer dermed den utstrekning plassen fikk etter at Hagerupsgården ble bygget. I kapittelet om Rådhuset nedenfor, blir plassens historie nærmere belyst.

Rådstumuget ble etter all sannsynlighet etablert på 1600-tallet, og har i henhold til de historiske kartene fulgt den samme traséen gjennom branner og nybygging. Selv om bebyggelsen har endret seg, ser det ut til at smuget har fulgt Hagerupsgårdens eiendomsgrense der brannstasjonen nå ligger. Her var det opprinnelig hage og bakbygninger. Først i 1920, da fengselet ble utvidet med en søndre fløy, ble denne kommunikasjonsåren sperret.

Kartmaterialet viser at det har gått en vei fra Allehelgensgate og ned gjennom manufakturhusets borggård til porten sentralt plassert i bygningens midtfløy (se kart nr.1, kart nr.2, kart nr.3 og fig.1) Veien har trolig blitt etablert da Manufakturhuset ble bygget, og lar seg

tydelig avlese på J.J.Reichborns kart fra 1768 (kart nr.1). Traséen har tydelig ligget til eiendomsgrensen mellom dagens g.nr/b.nr 166/672 og 166/657. En tid lå der en bygning over veilinjen (kart nr.2 og kart nr.3), men denne er senere revet. Borggården har vært en integrert del av anlegget helt fra det ble etablert, j.fr.

Edvard Edwardsens beskrivelse i kapittelet om Manufakturhuset nedenfor. Borggården med veien var viktige strukturelle og funksjonelle elementer tilknyttet anlegget.

Arealet sør for Manufakturhuset har vært delvis bebygget med bygninger av mer permanent karakter. Blant annet lå "presidentboligen" her, en 1700-talls trebygning som ettehvert ble supplert med en museumsbygning i mur. Denne ble senere benyttet som lokaler for Lungegården skole. På hjørnet mot

Peter Motzfeldts gate lå det såkalte Bispesnøstet, og bebyggelsen for øvrig er på 1880-kartet (kart nr.3) merket av som uthus eller bakbygninger av tre.

De øvrige gatene i området ble i hovedsak regulert etter brannen i 1855 (kart nr.4).

Allehelgens gate, Christies gate og Rådhusgaten/Muségaten ble regulert inn i traséene for tidligere gateløp. Peter Motzfeldts gate ble regulert gjennom et område der det tidligere var bakhager og ubebyggete arealer, men ble anlagt først i perioden mellom 1880 og 1902.

Kaigaten og Starvhusgaten ble også regulert i 1855. På 1880-kartet (kart nr.3) er kaiene til Lille Lungegårdsvann anlagt, men først på kart fra 1898 er gatene etablert. Rådhusgaten fikk sitt navn etter bybrannen i 1916. Den delen av gateløpet som går parallelt med Kaigaten ble også anlagt på dette tidspunkt.

Figur 1 . Generalkart over Bergen 1846 av Stadsconductør Høegh. (fra Byantikvarens arkiv)

3. Historisk utvikling og bebyggelsesstruktur

I 1558 besørget Christoffer Valkendorf at byens torg ble flyttet til Vågsbunnen fra Nedre Korskirkeallmenning, der det var blitt anlagt så sent som i 1470. Samtidig fikk han anlagt en "steinbro" over Vågsbunnens indre del, med stein fra Allehelgenskirken. Sammen med byggingen av hans privatbolig, og det administrative sentrum som fra 1560-årene ble etablert på Rådhusplassen (nå Rådstuplassen), må dette sees som ledd i en bevisst byutviklingspolitikk. Plassen rundt rådhuset ble trolig steinlagt i 1555, og har vært med på å understreke plassens karakter som offentlig rom.

Fra Scoleus-stikket (ca. 1580) vet vi at byens fangehull da lå i kjelleren av Allehelgens kirkens ruin. På Rådstuplass, mellom rådhuset og Hagerupsgården, stod det en såkalt "kake". Dette var en stolpe der folk som hadde forbrutt seg mot loven, ble lenket eller bundet for pisking i offentlighet (kakstrykning). Kaken stod trolig på Rådstuplass fra slutten av 1500tallet, og er dokumentert bl.a. på en skisse fra 1734 (gjengitt i Bergen bys historie bd. 2, s. 729). På dette tidspunkt stod det også en kake på Torgallmenningen. Kaken var svært tabubelagt og bare det å berøre den ble ansett som tabu. Når man skulle sette opp nye kaker, måtte derfor alle laugene i byen stille med en representant, slik at man i fellesskap kunne få reist den og "byrden" kunne bli likelig fordelt.

Etter en større brann i 1582 ble det anlagt allmenning fra Torget til Rådhuset, etter en omfattende reguleringsplan utarbeidet under ledelse av slottsherre Hans Lindenov. Allmenningen ble kalt Rådstueallmenning, i dag Vågsallmenning. Det er ikke kjent om det på denne tiden fantes et smug fra Torget til Strandsiden, eller om man måtte gå via Rådstuplass, eller Rådhusplassen som det het den gang. Korskirkeallmenningen var da etablert og fungerte som kommunikasjonåre fra Bryggesiden til Torget. Da det i 1660-årene ble etablert en skikkelig ferdselsåre mellom Torget og Strandsiden, ble Rådhusplassen liggende nærmest i en bakevje, og plassen spilte neppe den rollen som naturlig samlingssted man hadde håpet på. Til dette kommer at både Domkirken og Torget lå for langt unna, ikke som etter kontinentalt mønster og slik det hadde vært på Breidaallmenning (Nikolaikirkeallmenning), med markedsplass, kirke/katedral og byadministrasjon.

Etter hanseatenes inntreden, ble stadig mer av den øvrige virksomheten flyttet fra Bryggen over mot Vågsbunnen og Strandsiden. Etterhvert ble byggetettheten så stor i Vågsbunnen, at skomakere og garvere måtte flytte herfra på grunn av den kraftige stanken fra garvingen. Da området skulle gjenoppbygges etter en brann i 1623, klaget kjøpmannsborgere til kongen og

forlangte at garvervirksomheten måtte ut av sentrum. Virksomheten ble etter dette tilvist området nord for Lille Lungegårdsvann. Isaac van Geelkercks bykart fra 1646 antyder en mulig bebyggelsesstruktur her, mellom dagens brannstasjon og Kaigaten. Et kart fra like etter 1682, trolig tegnet av Anthony Coucheron, viser tydelig at her har det vært en bebyggelsesstruktur. Rådstuesmuget ble trolig etablert på 1600-tallet, og gikk tidligere under navnet Mestermannsmuget, fordi flere mestermenn eller skarprettere bodde her. Med disses lokalisering i området, kan man si at også ytterpunktet av det strafferettslige apparat var tilstede i administrasjonssentrumet.

For øvrig sier kildene lite om den bebyggelsen som lå her før 1702-brannen. Brannen startet ved Manufakturhuset og utraderte trehusbebyggelsen. Det vil imidlertid ikke være urimelig å anta at steinkjellerne, og restene av slike, som fortsatt finnes i området, skriver seg fra denne tiden.

Med opprettelsen av Manufakturhuset i 1637, fikk byen en ny institusjon for fattige barn. Mot slutten av århundret fikk institusjonen stadig mer preg av arbeidsanstalt for voksne, og fra 1744 ble institusjonen offisiell tvangsarbeidsanstalt for voksne.

Etter 1702-brannen ble Hagerupsgården/Stiftsgården oppført. Byggherren var general tollforvalter Schreuder, som også ga gården dens opprinnelige navn; Schreuderhuset. Dette paleet etter kontinentale forbilder ble siden eid og bebodd av en rekke stiftsamtmenn. Stiftsamtmennene var byens høyeste sivile myndighet, noe som bidro til å gi Rådhusplassen karakter av et offentlig byrom.

I Allehelgens gate 3 ble det i 1841 oppført en tvangsarbeidsanstalt som supplement til Manufakturhuset. Bygningen huset også Bergen politikammer fra 1916 og frem til 1965, da bygningen ble revet for å gi plass til Sentrum Folkets Hus. Etter fengselsreformen i 1857 ble Tinghuset (Rådstuplass 8) reist i perioden 1862-65, og i 1867 stod Bergen kretsfengsel ferdig. Begge bygningene var tegnet av den tyske arkitekten Frantz Wilhelm Schiertz, som også tegnet andre fengsler i Bergenhus Amt. Med oppførelsen av Bergen Brannstasjon av arkitekt Peter Blix i 1888, hadde nok en viktig kommunal etat fått et nytt, tjenlig og monumentalt anlegg i hjertet av tidens administrasjonssentrum.

Etter brannen i 1855 kom det opp ny kvartalsbebyggelse i området mellom Rådstusmuget og Kaigaten, og den gamle selvgrodde småhusbebyggelsen forsvant. Garvervirksomheten måtte nok en gang flytte, denne gang til sørsiden av Lille Lungegårdsvann. Navnet Starvhusgaten (av

norrønt stafr – verksted), vitner imidlertid om den aktiviteten som engang fantes her.

Rådstusmuget 1, et hus vi vet fantes i 1835, eksisterer fortsatt og overlevde altså både denne brannen og Bergens-brannen i 1916.

På 1880-kartet (kart nr.3) er området oppført med småhusbebyggelse i tre eller murforblendet. En sammenligning med Handbergs kart fra 1864 ([kart nr.2](#)), tyder på at det i hovedsak er snakk om samme bygningsstruktur. På slutten av 1800-tallet fikk kvartalet sin avslutning mot Kaigaten med to monumentale murbygninger. Det var Hambros skole, oppført i 1888, og Hotel Metropol som stod ferdig i 1897 (fig.2).

Begge disse bygningene ble flammens rov under Bergens-brannen i 1916.

Figur 2. Hotell Metropol og Hambros skole. Brent 1916. Kaigaten 1906. (fra G.Brosing)

Bygningene som i dag finnes i denne delen av kvartalet er, bortsett fra Rådstusmuget1/ Christies gate 8x, oppført etter brannen i 1916. Det er hovedsakelig garasjer og verkstedsbygninger, hvorav enkelte ble oppført like etter brannen som midlertidige barakker. Noen av bygningene er reist på fundamenter og grunnmurer etter eldre bygninger. Her finnes også rester etter en steinkjeller, men denne er delvis støpt inn i en konstruksjon av armert betong, og kan neppe tilbakeføres til opprinnelig tilstand.

På den andre siden av Rådhusgaten, daværende Muségaten, holdt fra 1831 Bergens Museum til i den såkalte "presidentboligen". Dette var en 1700-talls trebygning, som i 1840 ble supplert med en museumsbygning i mur. Like til 1974 bar denne delen av Rådhusgaten navnet Muségaten.

Museumsbygningene og det gamle Bispenøstet, som lå på hjørnet mot Peter Motzfeldts gate, ble revet for å gi plass for byens nye rådhus. Dette er tegnet av arkitekt Erling Viksjø, og stod ferdig i 1974.

I 1965 stod politikammeret i Allehelgensgate/Domkirkegaten ferdig og ble i 1994 supplert med en ny bygning mot Nygaten, slik at politiet i dag disponerer hele kvartalet mellom Allehelgens gate/Halfdan Kjerulfs gate og Domkirkegaten/Nygaten. Sammen med det nye rådhuset utgjør disse bygningene de foreløpig siste tilskuddene til en 450-årig tradisjon som byens administrasjons- og strafferettslige sentrum.

4. Fredete, fredningsverdige og verneverdige bygg og anlegg

Innenfor det arbeidsområdet som dekkes av det foreliggende kulturminnegrunnlaget, ligger det fire vedtaksfredete anlegg og ett automatisk fredet fornminne. Hele arbeidsområdet ligger innenfor Middelalderbyen Bergen, der grunnen er automatisk fredet.

"DET GAMLE RÅDHUS", RÅDSTUPLASS 1.

Bygningen ble oppført som privatbolig for Christoffer Valkendorf som var lensherre på Bergenhus i perioden 1556-1560. Da Valkendorf anla bygningen i 1550-årene, i det som den gang ble betraktet som byens utkant, benyttet han blant annet stein, kalk og tømmer fra Allehelgenskirkens ruin like ved. Plassen rundt bygningen ble muligens steinsatt omkring 1555.

Relativt kort tid etter solgte Valkendorf eiendommen til byens råd, og i 1562 opphevet kong Fredrik 2. den grunnleien som påhvilde eiendommen. Retten ble satt første gang 2. mars 1568, i de da ominnredete lokalene. I 1662 ble det oppført et tilbygg mot nord som ble brukt som tingstue frem til 1735, senere som brannvaktstue frem til 1863. I 1745 ble tilbygget mot vest oppført, mens tilbygget mot øst ble oppført etter stiftbefalingsmann von Cicignons anbefaling i 1755. I kjelleren var det fengsel med celler frem til 1867 da kretsfengselet på Rådstuplass 8 ble tatt i bruk. I kjelleren var det også "dårekiste", en celle for sinnslidende, som gikk ut av bruk da det ble bygget hus for sinnslidende på Engen i 1762.

Bygningen har vært rammet av brann flere ganger; i 1588, 1623, 1640 og 1702, men har hver gang blitt istandsatt eller gjenoppbygd, om enn i noe endret utgave. I 1820 og 1901 gjennomgikk bygningen større ombyggingsarbeider. Da formannskapslovene trådte i kraft i 1837, ble Rådhuset tatt i bruk til formannskapets og bystyrets møter, funksjoner huset fyller fremdeles i dag.

Bygningen ble fredet i vedtak av 23.04.1927.

"HAGERUPSGÅRDEN/STIFTSGÅRDEN", RÅDSTUPLASS 9.

Etter bybrannen i 1702 som utraderte 7/8 av byens bygningsmasse, oppførte generaltollforvalter og titulær kammerråd Hans Schreuder en privatbolig på Rådstuplass. Huset stod ferdig i 1705, og var et barokt bypalé etter danske forbilder. Arkitekt Johan Conrad Ernst tegnet bygningen, som var et av byens få grunnmurte bolighus fra denne tiden og et av de tidligste eksempler i Bergen på en symmetrisk midtgangsplan. En steinkjeller som hadde overlevd brannen ble innbygget i husets nordvestre ende. Steinkjelleren er trolig fra 15-1600-tallet, og er stadig i behold. Mot sør og vest ble det anlagt et barokt hageanlegg, der brannstasjonen og tinghuset senere ble bygget.

Forhagen mellom de to fløyene er en integrert del av anlegget, og er et viktig element i palé-idealet.

I 1716 kom bygningen i kong Fredrik 4.s eie, og fra 1729 ble den bolig for stiftsamtmannen. Bygningen fikk sitt nåværende interiør under Edvard Hagerup, den siste stiftsamtmann som bebodde huset fra 1809 til 1853. Etter Hagerups død i ble bygningen solgt til Bergen Børs som eide den frem til 1858, da Bergen Kommune kjøpte eiendommen. Fra 1863 har Bergen Brannvesen disponert bygningen.

I vedtak av 23.04.1927, ble bygningen fredet.

"MAGISTRATBYGNINGEN/DET ANNEKTERTE RÅDHUS", RÅDSTUPLASS 5.

Bygningens nordre del ble trolig oppført som en enetasjes privatbolig like etter brannen i 1702. I 1827 omtales bygningen som to etasjer med kvist. Bygningen gikk gjennom flere eierskifter som privatbolig, og i 1846 overtok, eller annekterte, kommunen bygningen til rådhus. Det ble da innredet med møtesal for formannskapet og kontor for magistraten, borgermester og rådmenn. Også for forliks- og fattigkommisjonene var her kontorer, og i tiden 1846-65 var det også politikammer i bygningen.

Den søndre delen ble kjøpt av kommunen i 1814, og ble brukt som verksted i fattigvesenets regi frem til 1835. Fra 1872 fantes det her en kommunal "bespisningsindretning", eller folkekjøkken (fig.3). Huset er ombygget flere ganger. Sist i 1938 da fløyen fikk en ekstra etasje, og en ny bygning fløyet fløyen sammen med den nordre del av bygningen. Etter dette har

bygningen vært benyttet til kommunale kontorer.

I nord-østre deler finnes der i kjelleretasjen rester etter Allehelgenskirken. Disse er automatisk fredet etter kulturminneloven.

Den nordre bygningen ble fredet i vedtak av 23.04.1927. Den søndre delen inneholder deler fra eldre bygninger, og etter sammenbyggingen i 1938 ble det skapt et arkitektonisk helhetlig uttrykk som gjør også denne delen fredningsverdig.

Figur 3. Nøglstratbygningen og Folkekjøkkenet før 1938 (fra C.Brøsing)

ALLEHELGENSKIRKENS RUIN, RÅDSTUPLASS 5.

Allehelgenskirken er første gang nevnt i skriftlige kilder i 1181, og var først en trekirke. Etter en brann i 1248 startet kong Håkon Håkonsen byggingen av en steinkirke på stedet. Kirken ble fullført i 1266 av Magnus Lagabøte, og i 1276 ble det opprettet et hospital her. Hospitalet var egentlig et fattighus for menn med 30 senger. I 1308 var kirken kongelig kapell, men ser ut til å ha forfalt etter Svartedauden. I 1552 ble det gitt tillatelse til å ta stein fra kirken til byggingen av nytt rådhus, og i 1559 blir Allehelgenskirken omtalt som den øde kirke. En tid ble kirkens kjeller benyttet som fangehull, på Scholeus-stikket er ruinen merket av som "Urbis carcer"- byens fengsel, men denne bruken opphørte etter brannen i 1623.

Rester etter kirken finnes stadig i nord-østre deler av Magistatbygningens kjelleretasje, og er automatisk fredet etter kulturminneloven.

MANUFAKTURHUSET, PETER MOTZFELDT'S GATE 2.

I 1637 ble det gitt bevilgning til opprettelse av et "børnehus", og samme år ble en del av bispegården som før hadde tilhørt Allehelgenskirken, overdradd til formålet. Første gang bygningen er nevnt i skriftlige kilder, er av Edvard Edvardsen i hans Bergensbeskrivelse fra 1694: "Tucthuuset, et stort, viit, oc firekantet Huus, på alle Sider indeluckt med Kieldere, Kircke oc Loffter oc mit paa en wiid Borregaard, blef bygt oc funderet Aar 1646".

Huset ble bygget for innsamlete midler, og var en sosial institusjon for fattige og omstreifende barn. Her ble de satt til veving og spinning, og ble etter 5-8 år utlærte fagarbeidere i tekstilbransjen. Fra slutten av 1600-tallet fikk institusjonen gradvis mer preg av arbeidsanstalt for voksne, i en tid da institusjonen hadde store leveranser av klær til hæren. I 1744 ble institusjonen offisiell tvangsarbeidsanstalt for voksne, og fra midten av 1700-tallet ble det startet spinning av lin- og strielerret, tobakksspining og spikerproduksjon. Fra 1843 var Manufakturhuset utelukkende straffeanstalt for mannlige og kvinnelige forbrytere fra Bergens stift og Stavanger amt. I 1886 ble tukthuset nedlagt, og i 1892 overtok Bergen kommune bygningen og brukte den som lokaler for Lungegården skole frem til 1936. Etter krigen har bygningen rommet kommunale kontorer.

1702-brannen startet i nærheten av Manufakturhuset og bygningen ble skadd i brannen. Bygningen ble istandsatt, og senere ombygd etter J. J. Reichborns tegninger i 1768.

Manufakturhuset er en av byens og landets store offentlige bygninger. Det er et av de meget få verdslige murhus i Norge fra barokken, og det største bevarte fra sin periode. Arkitektonisk er det beslektet med Baroniet i Rosendal. Huset er vår eldste stående fabrikkbygning og forteller om over 350 års norsk sosial-, kriminal og industrihistorie.

Som vi ser i beskrivelsen fra 1694, har borggården mot nord-øst hele tiden vært en viktig del av anlegget. Trolig har den vært brukt som luftegård i den tiden Manufakturhuset ble brukt som tukthus.

Bygningen ble fredet i vedtak av 07.17.1984.

DET GAMLE BERGEN KRETSFENGSEL MED LUFTEGÅRD, RÅDSTUPLASS 8A.

Bygningen med luftegård er ikke formelt fredet, men det er meldt oppstart fredning i følge brev av 27.02.1991 fra Fylkeskonservatoren. Det vil si at det ikke foreligger et endelig fredningsvedtak, men at saken ligger hos Riksantikvaren. I påvente av et endelig vedtak er anlegget teknisk sett fredet, og er formelt beskyttet av Kulturminneloven på linje med et fredet anlegg.

Fengselet ble opprettet i medhold av den nye fengselsloven av 1857. Det er oppført etter arkitekt Frantz Wilhelm Schiertz tegninger fra 1861, og sto ferdig til bruk i 1867. Stilspråket er i overensstemmelse med den nøkterne og lett middelalderpåvirkete bruksarkitekturen i perioden. Bygningen er på tre etasjer med celler på begge sider av en bred langsgående korridor i hele bygningens lengde og høyde, og med gallerier i de to øverste etasjene. Fengselet ble innrettet etter den såkalte Philadelphia-modellen, som bygde på prinsippet om en innsatt per celle. Dette innebar en radikal forbedring av forholdene for de innsatte, i forhold til det som fantes i tidligere arrestlokaler. Luftegården ligger i vifteform på bygningens vestsida, og er en del av det opprinnelige anlegget.

Mot sør ble det i 1920 bygget et tilbygg som en forlengelse av den opprinnelige bygningskroppen. Tilbygget er en etasje lavere enn "hovedbygningen", og var opprinnelig i bruk som kvinnefengsel. Tilbygget har antikvarisk miljøverdi, men er ikke inntatt i fredningsforslaget.

Fengselet ble nedlagt i 1990.

DET GAMLE TINGHUS/POLITISTASJONEN, RÅDSTUPLASS 8.

Fengselsloven av 1857 påbød oppførelsen av rettslokaler i forbindelse med fengslene for hvert distrikt. Dette var foranledningen til at tinghuset med politistasjon ble bygget i 1862-65. Arkitekt var Frantz Wilhelm Schiertz, den samme som få år senere tegnet fengselet.

I kjelleren var det arrestlokale og oppholdsrom for husville, i 1. etasje hadde politiet sine kontorlokaler og i 2. etasje var det rettslokaler. I perioden 1890 til 1932 disponerte Gulatings lagmannsrett 3. etasje. Frem til 1933, da det nye tinghuset på Tårn plass ble tatt i bruk, fungerte bygningen som rettslokale.

Bygningen regnes som den første i nyromansk stil i Bergen, og preges av høy kvalitet i håndverk og materialvalg. Vindussprossene i støpejern med "Christian Michelsen-masker" er et eksempel i så måte. Bygningens monumentale fasade mot nord, er med på å understreke plasskarakteren til Rådstuplass. I Illustrert Nyhedsblad nr.2, 1866 ble tinghuset omtalt som "... en af Byens større, anseeligere og mest moderne Bygninger...". Det finnes i Bergen i dag en svært liten bestand av bygninger i nyromansk stil.

Med høy grad av eksteriør autentisitet, og med de viktige funksjoner bygningen har fylt, har bygningen svært høy antikvarisk egen- og miljøverdi som plasserer den i fredningsklasse.

BERGEN BRANNSTASJONS HOVEDBYGNING, RÅDSTUPLASS 9

Brannvesenet hadde holdt til i Hagerupsgården fra 1863, og benyttet også bakbygningene. I 1883 var disse i en svært dårlig forfatning og det ble vedtatt at en ny stasjon skulle bygges i to etapper. I 1883-84 ble det så reist nye bakbygninger mot sørvest som ga plass til stall, høyloft og mannskapsrom. Først i 1887 ble tegningene av arkitekt Peter Blix for hovedbygningen med slangetårn mot Christiesgate godkjent.

Figur 4. Hovedbrannstasjonen for 1884. fra G.Erosing

Opprinnelig fantes det to hovedporter inn til gårdsplassen. Etter bilenes inntreden ble disse i 1934 gjenmurt, og en ny stor port kom isteden (fig.4). Samtidig ble stallene omgjort til garasjer. Tiåret mellom 1880 og 1890 var det tiåret de middelalderske stilformer for alvor slo gjennom i "den store arkitekturen". Særlig gjelder dette for hel- og halvoffentlige bygninger, der man holdt seg til Berliner-skolens tematiske regler. Det foretrukne stilspråket for brannstasjoner var nygotikk som i hovedbrannstasjonen, eller nyromansk stil som i Corps de Garde (1887).

Med den monumentale nygotiske fasaden, sitt karakteristiske tårn og den åpne gårdsplassen, er brannstasjonen et teknisk kulturminne av høy verdi. Anlegget har svært høy antikvarisk symbol-, egen- og miljøverdi og er i fredningsklasse.

RÅDSTUSMUGET 1 /CHRISTIES GATE 8X.

Fra panteregisteret vet vi at bygningen eksisterte i 1835, men antagelig er bygningen minst 200 år gammel. Eiendommen hadde den gang adressen 16 Rode 92. Bygningen er av laftet tømmer, men allerede ved brannen i 1855 var bygningen murforblendet. Bygningen ble skadet i 1916-brannen, men er den eneste bygningen sør for Rådstumugget som ikke ble totalt ødelagt. Den er derfor et av ytterst få trehus - kanskje det eneste, innenfor brannstrøket av 1916 som fortsatt finnes. Samtidig markerer den eksakt en av grensene for utbredelsen av brannen. Enda viktigere er det at den ligger på hjørnet, og ved inngangen til Rådstumugget. Dette er en ferdselsåre som ble etablert på 1600-tallet. På nordsiden av smugget ligger brannstasjonen innenfor den gamle eiendomsgrensen til Hagerupsgården, slik at traséen for smugget fremdeles er i behold.

Rådstumugget 1/Christies gate 8x er derfor en bygning med svært høy antikvarisk egen- og miljøverdi, og med stort pedagogisk formidlingspotensial.

5. Konklusjon

Helt siden byens råd i 1560-årene tok i bruk Christoffer Valkendorfs privatbolig til rådhus, har det ligget offentlige institusjoner i området. Det er her tale om et svært gammelt og velbevart administrasjons- og justisentrum, og bygningene i området består for en stor del av fredete og fredningsverdige bygninger.

De seks fredete anleggene i området er: Det gamle rådhus, Hagerupsgården, Manufakturhuset, Magistratbygningen - Rådstuplass 5, den automatisk fredete ruinen av Allehelgenskirken samt gamle Bergen kretsfengsel med luftegård som er under fredning. Disse anleggene, med sikringszone, er beskyttet etter Kulturminneloven.

Tre anlegg i fredningsklasse ligger innenfor området. Som et av disse har Det gamle tinghuset sjeldenhetsverdi som en offentlig bygning i nyromansk stil. Den er en av ytterst få bevarte bygninger i dette stilspråket, og har i behold en svært høy grad av autenticitet i eksteriøret. Den har derfor svært høy antikvarisk egenverdi, og i konteksten "offentlig administrasjonssentrum" også svært høy antikvarisk miljøverdi. Dette plasserer bygningen i fredningsklasse.

Hovedbrannstasjonen ble oppført i 1888 etter tegninger av arkitekt Peter Blix. Det nygotiske stilspråket er valgt ut fra konvensjoner om at dette var en "riktig" middelalderstil for den funksjonen bygningen skulle fylle. Bygningen er et landemerke i det sentrale sentrum, og har høy symbolverdi og antikvarisk egen- og miljøverdi i fredningsklasse.

Den søndre fløyen av Rådstuplass 5, er også i fredningsklasse. Denne delen av bygningen spiller opp mot den fredete delen med opprinnelse fra 1700-tallet, og gir anlegget et arkitektonisk helhetlig uttrykk. Bygningens funksjoner har vært knyttet til viktige offentlige administrasjonsoppgaver, noe som øker bygningens historiske verdi. Bygningens helhetlige uttrykk, funksjoner og sentrale plassering blant andre offentlige bygninger, gir den svært høy antikvarisk egen- og miljøverdi og plasserer bygningen i fredningsklasse.

Rådstumugget 1/Christies gate 8x er en murforblendt trebygning, med en minst 200-årig historie. Den markerer eksakt ett av ytterpunktene for 1916-brannen, og inngangen til den ca. 450 år gamle ferdselsåren Rådstumugget. I Bergen sentrum er huset en sjelden representant for bygninger med tømret kjerne som har overlevd de mange bybrannene. Bygningens datering er usikker, men det er grunn til å tro at den kan ha bygningsdeler med opprinnelse

fra 1600-tallet. Bygningen har svært høy antikvarisk egen- og miljøverdi og kan vurderes til å være i fredningsklasse. Nærmere undersøkelser i arkiv og bygningsarkeologiske undersøkelser vil muligens kunne avdekke bygningens eksakte alder og opphav.

Reguleringsplanen fra 1855, som omfattet store deler av sentrum, medførte også endringer i gatenettet i dette området. Planen var drastisk og hadde etter datidens planidéer en moderne kvartalsstruktur som ideal. De eksisterende gateløp ble beholdt, men rettet ut og forlenget for å tilpasses den nye bystrukturen man ønsket. Resultatet ble at Christiesgate fikk dagens utforming med utgangspunkt i den nordre enden som var et gammelt gateløp, og likeledes ble Allehelgensgate regulert og forlenget fra den opprinnelige vestre enden som også var et eldre gateløp. Planen innbefattet også en utvidelse og retting av Muségaten da bebyggelsen på vestsiden brant i 1855. Peter Motzfeldts gate og Kaigaten inngikk i 1855planen, men ble først realisert flere år senere.

De ubebygde plassene og kommunikasjonslinjene forteller om viktige deler av den historiske utviklingen i området. Samlet sett er området et kulturminnemiljø av nasjonal verdi og i fredningsklasse (kart nr.7).

6. Kilder

Achen, Henrik von: Historisk arkitektur i Bergen 1850-1900. (Bergen 1986).

Brosing, Gustav: Bergen vår by, (Bergen 1959).

Det gamle Bergen, (Bergen 1955). Bergen Brannvesen 1863-1963, (Bergen 1963). **Ertesvåg, Egil (red.):** Bergen bys historie, bd. 3. (Bergen 1982). **Fossen, Anders Bjarne (red.):** Bergen bys historie, bd. 2. (Bergen, 1979). **Gillow, Johanne:** "En dag i dine forgårde..." Johanneskirken i Bergen 1888-1894.

(Hovedfagsavhandling, UiB 2000). **Harris, Christopher John:** Bergen i kart. (Bergen 1991). **Hartvedt, Gunnar Hagen:** Bergen byleksikon, (Oslo 1994). **Lidén, Hans Emil og Elen Marie Magerøy:** Norges kirker, Bergen bd.1. (Oslo 1980). **Myrvoll, Siri:** Vågsbunnen, the Old Part of Bergen, i "The World Heritage City". (Bergen kommune, 1993).

Myrvoll, Siri og Roald, Hans-Jacob (red.): Riksantikvarens rapporter nr. 18: Bergen byplans historie - visjon og virkelighet. (Bergen 1990). **NIKU:** Rapport om arkeologisk undersøkelse av geotekniske boreprøver, og arkeologisk

forundersøkelse. "E-248/9.1 Rådhuskvartalet" **Nordhagen,**

Per Jonas: Bergens bymiljø. (Bergen 1973).

Arkivmateriale fra Byantikvarens arkiv og Oppmålingsavdelingens arkiv. (Bergen kommune, Byrådsavdeling for Miljø og byutvikling)

Rådhuskvartalet: Kulturminnegrunnlag <i>Reichborn 1768</i>		Kart 1	
H Manufacturhuuset G Raadhuuset	Kilde: Tittel: Carta over Bergen [maskinlesbar fil] / Conrad Friderich Reichborn fecit ; kop: M. Abel. Trykt: [Bergen] : [Universitetsbiblioteket], [2001]. Noter: Skalerbar online-utgave av kartkopi fra 1907 av håndtegnet original fra 1768, med målestokk ca 1:7500.	PA	
		BG	
		Dato	10.01.02
BERGEN KOMMUNE MILJØ OG BYUTVIKLING Byantikvaren			

Rådhuskvartalet: Kulturminnegrunnlag Handberg 1864

Kart 2

- 42 Raadstuesmuget**
- 43 Fængselsbygning**
- 44 Politikammer og Retslokale**
- 45 Brand Vagt, Raadstupladsen**
- 48 Annekeret Raadhuus**
- 49 Arbeidsanstalten**
- 50 Tugthuset**

Kilde: Kart over Bergen med Omegn :
 udgivet efter de nyeste Kilder
 [maskinlesbar fil]
 / af P. Handberg.
 Trykt: [Bergen]: [Universitetsbiblioteket],
 [2001]. Noter: Skalerbar online-utgave av originalkart,
 Bergen, 1864.

PA

BG

Dato

10.01.02

Rådhuskvartalet: Kulturminnegrunnlag **Generalkart 1880**

Kart 3

Kilde:
Generalkart 1879-80. Georeferert av oppmålingsavdelingen, MBU, Bergen kommune.

PA

KA

Rødt: Murbygninger
Gult: Trebygninger
Rosa: Murforblendete trehus
Bygninger med kryssover er enten uthus eller bakbygninger.
Romertall: Antall etasjer

BG

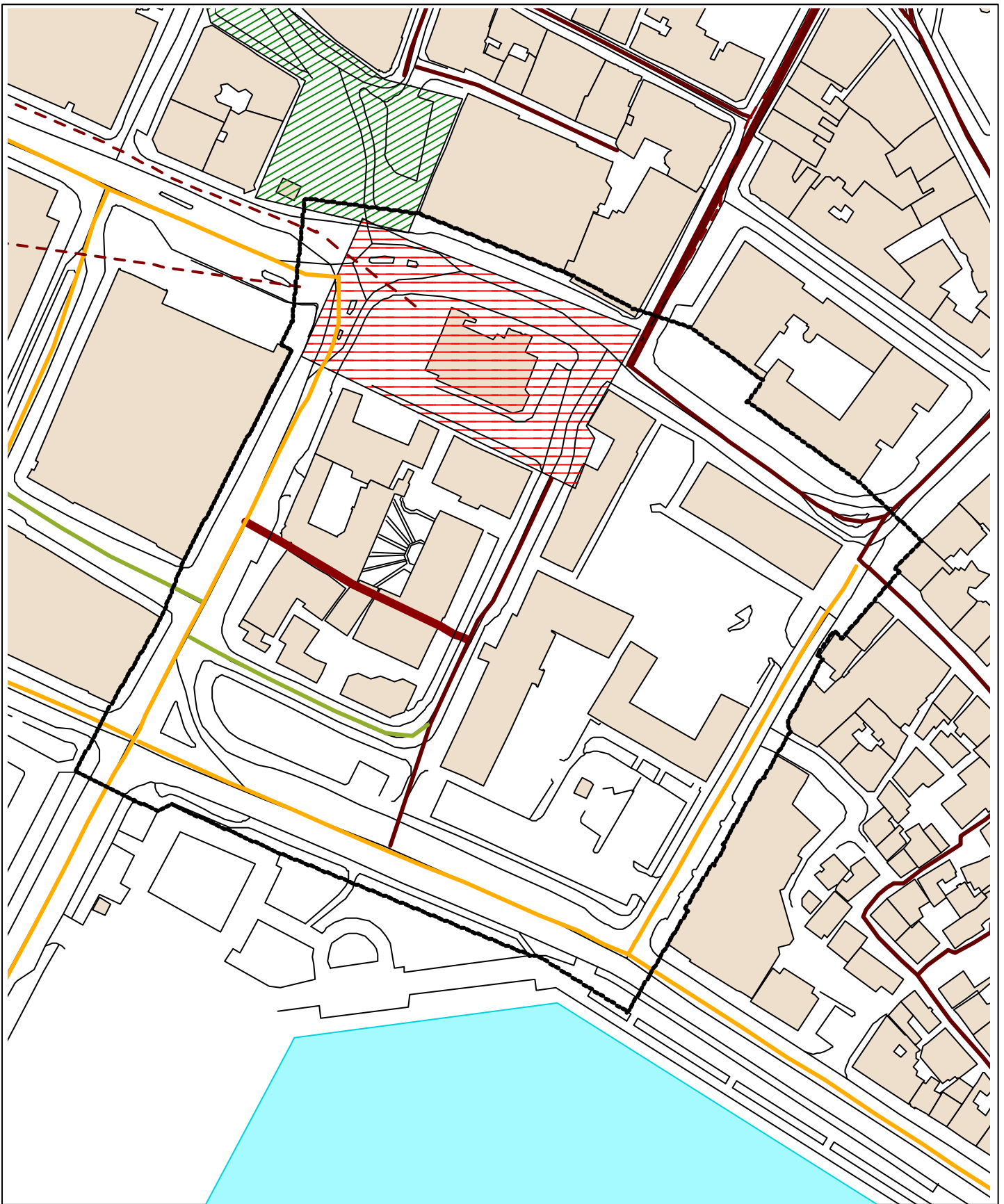
RH

Dato

10.01.02

1:1500

Rådhuskvartalet: Kulturminnegrunnlag *Ferdsel og plasser*

Kart 4

- Gatestruktur fram til ca 1854
Stiplet linje viser mulige gateløp
- Gatestruktur fra 1855 - 1913
- Gatestruktur fra 1914 - 1970
- Rådhusmuget

- Plassdannelser**
- 1558
 - 1699
 - 1700 - 1799

- Almenninger**
- 1276 - 1560
 - 1560 - 1582
 - 1623 - 1686
 - 1702 - 1756

PA

KA

BG

RH

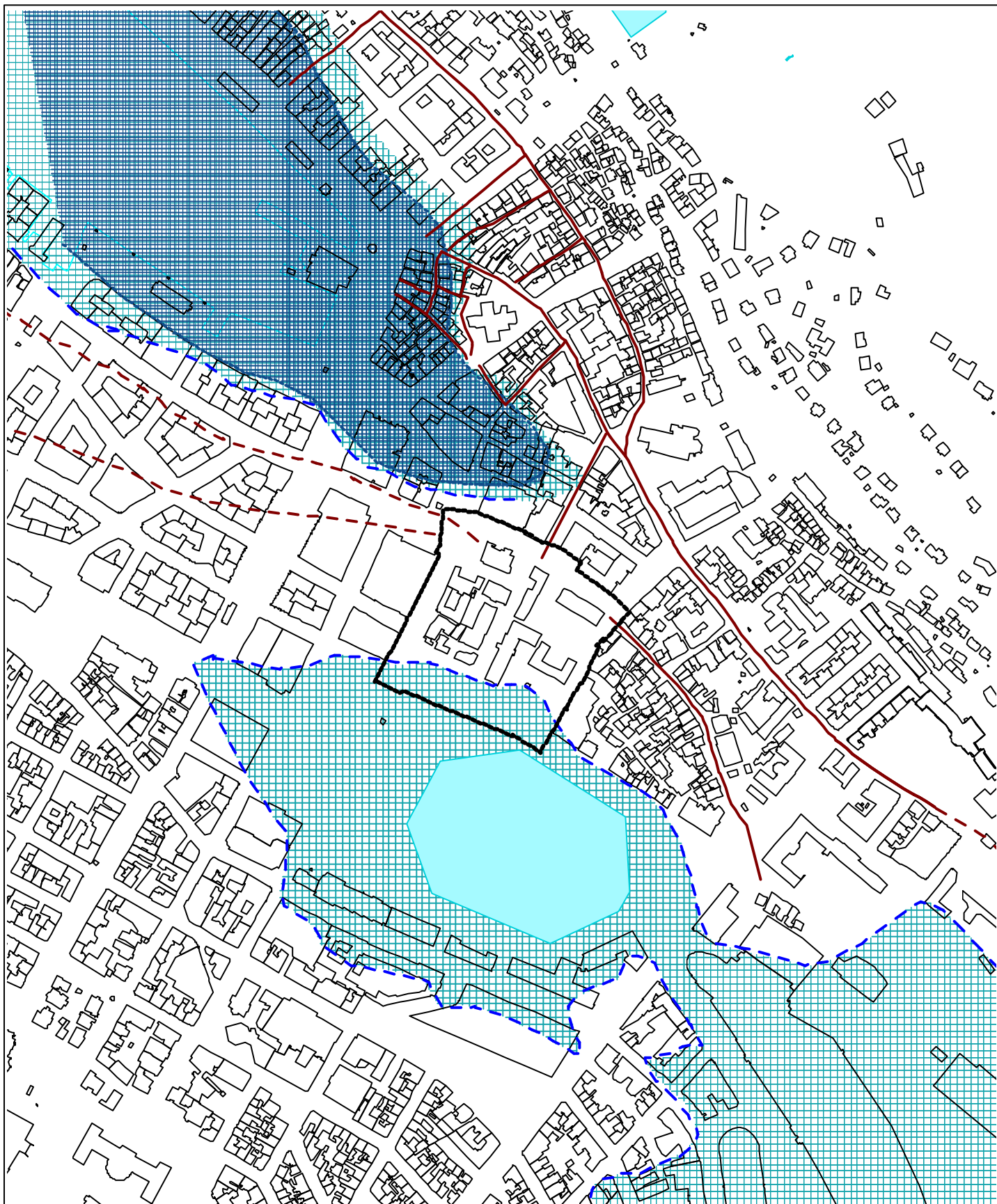
Dato

10.01.02

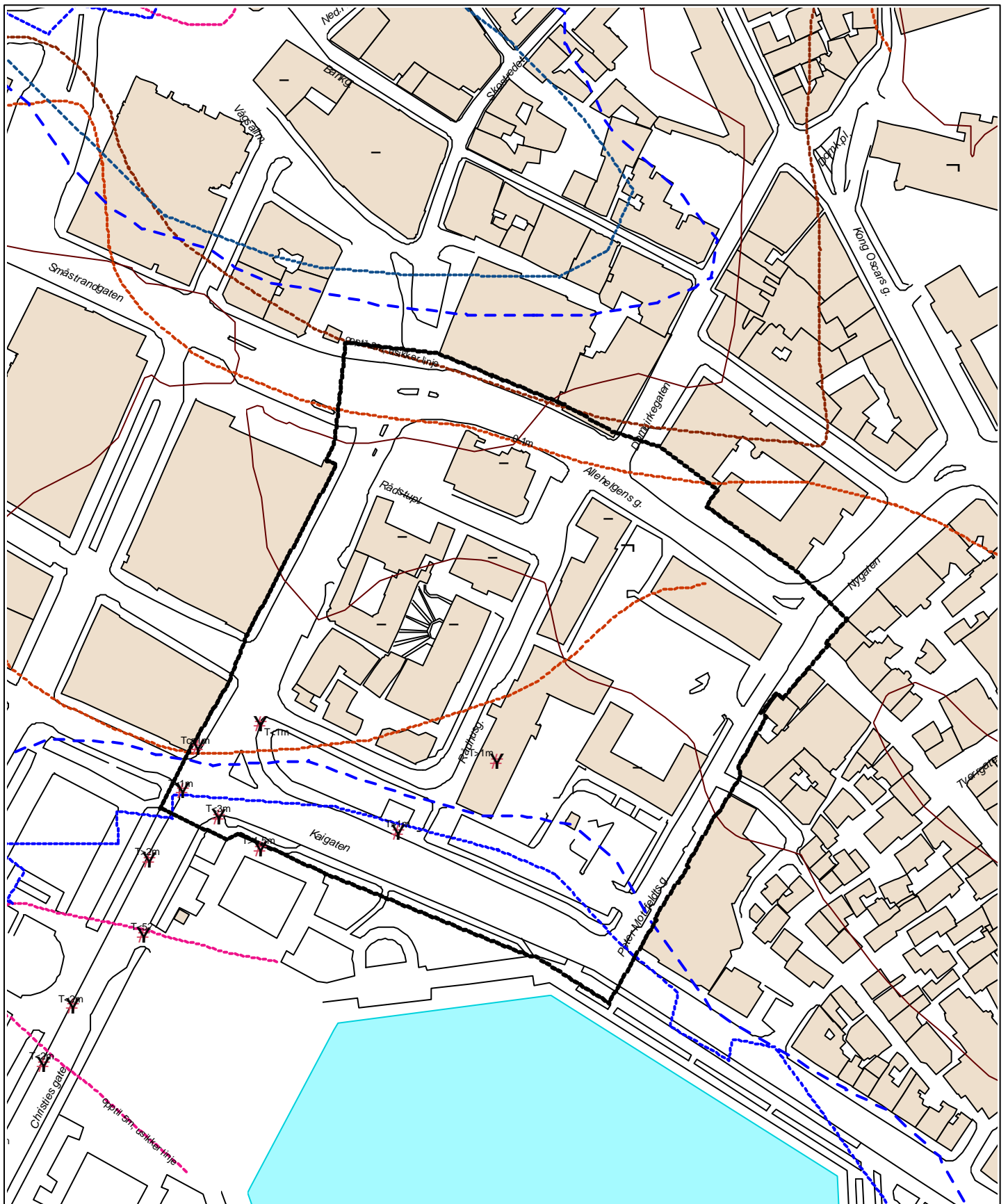
1:1500

Kilde: Bergen kommune, Byantikvaren, Kulturminnegrunnlag for rådhuskvartalet

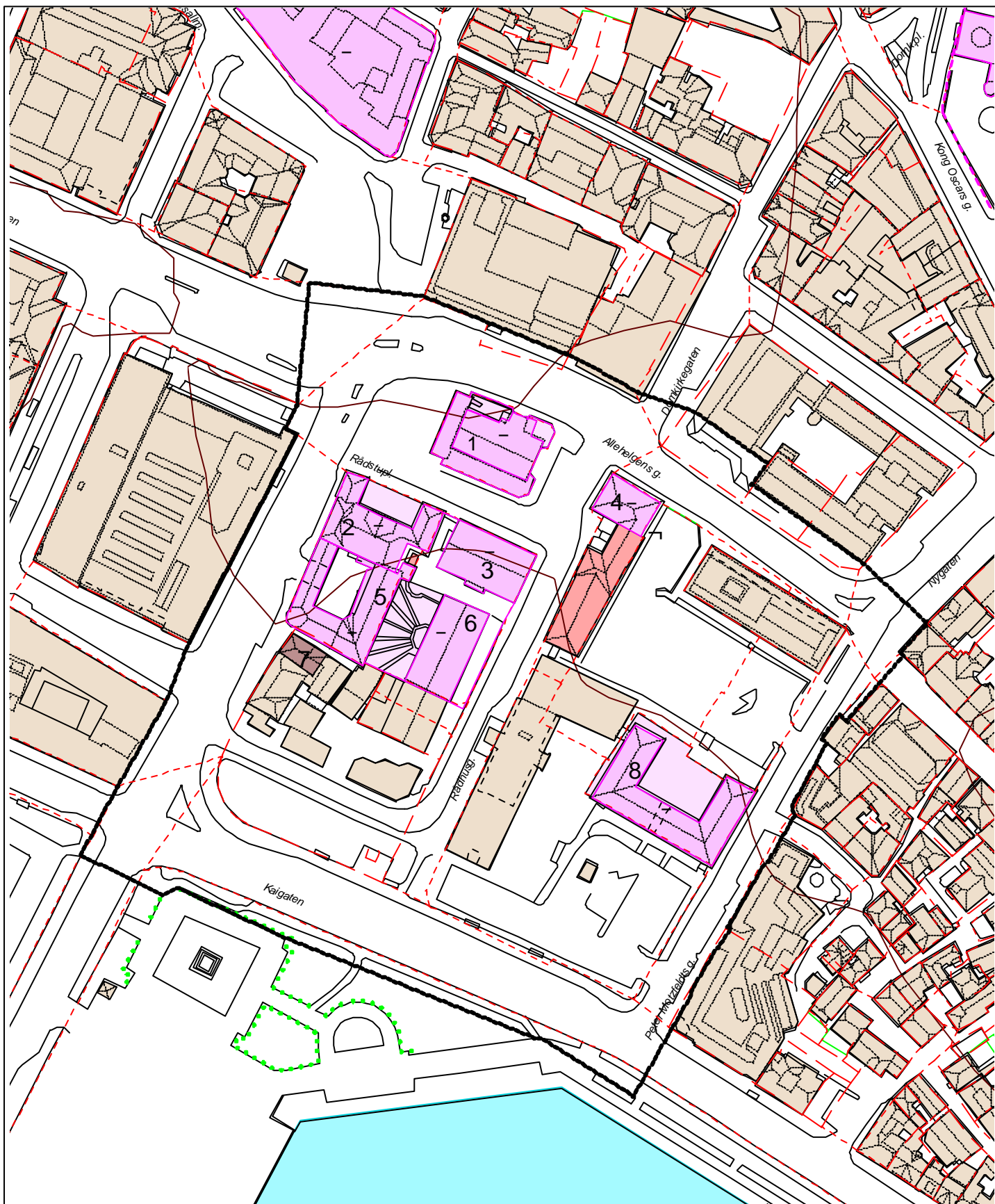
Rådhuskvartalet: Kulturminnegrunnlag		Veifar og strandlinjer		Kart 5	
	Antatte veifar og gateløp fra middelalder.		Antatt strandlinje ca år 1200 e.Kr. (Riksantikvaren rev. 1992)	PA	KA
	Stiplet linje angir mulige veifar.		Antatt strandlinje ca år 1000 e.Kr. (Noteby 1981, Riksantikvaren rev. 1992)	BG	RH
Kilde: Bergen kommune, Byantikvaren, Kulturminnegrunnlag for rådhuskvartalet				Dato	10.01.02
BERGEN KOMMUNE MILJØ OG BYUTVIKLING Byantikvaren				1:5000	
				- - - Planens arbeidsområde	

Rådhuskvartalet: Kulturminnegrunnlag <i>Kulturlag</i>		Kart 6	
Kulturlagtykkelse 0-1m, usikker linje opptil 2m, usikker linje opptil 5m, usikker linje		PA BG	KA RH
 Skissert strandlinje fra 1646 (Geelkerck) Antatt strandlinje ca år 1000 eKr (Noteby 1981, Riksantikvaren rev 1992) Arkeologiske registreringer		Dato 10.01.02 1:1500 	
Kilde: Bergen kommune, Byantikvaren, Kulturminnegrunnlag for rådhuskvartalet		— — — Planens arbeidsområde	
BERGEN KOMMUNE MILJØ OG BYUTVIKLING Byantikvaren			

Rådhuskvartalet: Kulturminnegrunnlag		Dagens situasjon		Kart 7	
Kulturminne flate Kulturminne Fredningsverdig anlegg Fredet eiendom Vemeverdige		Kulturminne linje Kulturminne Fornminne Fornminne Fredet område		PA	KA
				BG	RH
				Dato	10.01.02
				1:1500	↑
Kilde: Bergen kommune, Byantikvaren, Kulturminnegrunnlag for rådhuskvartalet					
BERGEN KOMMUNE MILJØ OG BYUTVIKLING				Byantikvaren	

Rådhuskvartalet: Kulturminnegrunnlag Oversikt bygninger

Kart 8

- 1 Det gamle rådhus
- 2 Hagerupsgården
- 3 Det gamle tinghus
- 4 Magistratbygningen /Rådstuplass 5
- 5 Brannstasjonen
- 6 Fengselet
- 7 Rådstusmuget
- 8 Manufakturhuset

PA

KA

BG

RH

Dato

10.01.02

1:1500

Kilde: Bergen kommune, Byantikvaren, Kulturminnegrunnlag for rådhuskvartalet